

Корнійчук Іван Васильович,
переможець I туру всеукраїнського конкурсу
«Учитель року – 2025» у номінації «Історія»
Педагогічний стаж – 14 років
Освіта – вища, Житомирський державний
університет імені Івана Франка, 2010 рік
Заступник директора ліцею № 1 Олевської
міської ради
Спеціальність – учитель історії
Кваліфікаційна категорія – «спеціаліст вищої
категорії», «старший вчитель»

Реалізація педагогічної ідеї «Формування предметних компетентностей на уроках історії з використанням технологій критичного мислення»

Ще в часи Стародавньої Греції відомий філософ Сократ започаткував своєрідний підхід до навчання, який через 2 тисячі років американський вчений Дж. Дьюї назвав технологією критичного мислення. Йому належить твердження, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не просто в наданні інформації, а в тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення (він називав таке мислення «рефлексивним»). Така освіта буде орієнтована на майбутнє. Знадобилося ще 100 років, щоб про цю навичку заговорили на всесвітніх форумах та конференціях. З розвитком інформаційних технологій і глобальним поширенням цифрових медіа, навичка критичного мислення стає однією з найважливіших компетентностей ХХІ століття.

У середині минулого століття швейцарський психолог Жан Піаже, автор теорії когнітивного розвитку, продемонстрував, що ми вчимося, осмислюючи світ у термінах тих понять, якими вже володіємо. У процесі осмислення, усвідомлення навколишнього світу ми змінюємо старі поняття, збагачуючи свою здатність усвідомлювати наші контакти зі світом у майбутньому.

У 70–80 рр. когнітивні психологи Нейсон, Пірсон, Андерсон поширили ідеї Жана Піаже й на методику викладання. Вони вважали, що педагогу варто починати урок, з'ясовуючи, якими поняттями володіють учнів, і готувати їх до навчання, ставлячи запитання. Дана технологія була остаточно обґрунтована у 90-х роках у США в проєкті «Розвиток критичного мислення через читання та письмо». Програму проєкту було розроблено Джіні Стіл, Чарльзом Темплом, Куртом Мередітом та Скотом Вальтером. У цьому проєкті взяло участь близько 40 тис. педагогів та 70 добровольців-тренерів із 29 країн учасниць.

В останні роки продовжує попередню роботу проєкт «Активне навчання, критичне мислення» Алана Кроуфорда, Венді Саула, Самюеля Метьюза, Джеймса Макінстера.

Уперше про необхідність володіння навичками критичного мислення на всесвітньому рівні почали говорити на початку другого десятиліття ХХІ століття. Доказом цього є рішення Давоського форуму 2016 року, у якому зазначалося, що критичне мислення стане однією із найнеобхідніших навичок для успішного майбутнього.

У 2020 році в рамках роботи чергового Всесвітнього економічного форуму було підготовлено звіт «Майбутні робочі місця – 2025 року», у якому було висвітлено прогноз навичок, які будуть затребувані у 2025 році, серед 10 навичок критичне мислення увійшло до п'ятірки найважливіших. У журналі «Forbes» критичне мислення неодноразово дослідники відносили до затребуваних умінь і навичок на найближчі 10 років. Спеціалісти на ринку праці зрозуміли важливість та цінність навичок критичного мислення, а що ж із освітньою галуззю?

Сьогодні ми живемо в умовах величезного потоку інформації, яка часто є суперечливою, неперевіреною чи навмисно маніпулятивною. Особливо гостро проблема критичного сприйняття інформації стоїть перед українським суспільством, зокрема українською молоддю, яка змушена протистояти гібридній агресії. Важливим інструментом подолання постійних потоків фейкових новин і пропаганди є саме навичка критичного мислення, що дозволяє молоді не лише орієнтуватися у фактах, але й відрізняти правду від маніпуляції.

То що ж таке критичне мислення? Критичне мислення – це система суджень, що допомагає розглядати події, робити висновки і давати оцінку подіям, аналізувати їх. Вивченню поняття «критичне мислення» приділяло уваги багато вчених, серед них вже згадані: Дж. Стіл, К. Мередіт, Д. Дьюї, Е. Гласер та українські – О. Пометун, К. Баханов.

З педагогічної точки зору, під критичним мисленням розуміємо такий тип мислення, що характеризує здатність людини:

- бачити проблеми, ставити запитання;
- аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;
- висувати гіпотези та оцінювати альтернативи;
- робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його (за О. Пометун).

Відповідно до Закону України «Про освіту» та Державного стандарту базової середньої освіти визначено 11 ключових компетентностей, якими повинні володіти здобувачі освіти. Одне із завдань історичної освіти – набуття ключових та предметних компетентностей. До предметних компетентностей з історії належать: хронологічна, мовленнєва, просторова, інформаційна, логічна та аксіологічна.

Для учнів вивчення історії із застосуванням технологій критичного мислення сьогодні набуває особливого значення. Це не лише формує здатність аналізувати історичні події й робити обґрунтовані висновки, але й навчає критично оцінювати сучасну інформацію, яка може бути викривленою з політичних, ідеологічних або інших мотивів. У цьому контексті моє завдання –

підготувати свідомих громадян, які зможуть приймати зважені рішення та протидіяти маніпуляціям.

З цією метою на уроках історії успішно застосовую різноманітні методи та прийоми критичного мислення. Варто зазначити, що однією з особливостей технології критичного мислення є спеціальна структура уроку. Вперше таку структуру уроку обґрунтовували Ж. Піаже та його наступники. Але вона була чітко розписана і пояснена саме у проєкті «Розвиток критичного мислення через читання та письмо». Але існують різні варіації щодо назв цих етапів:

а) спочатку етапи або фази уроку називалися: актуалізація – пошук інформації – рефлексія;

б) у проєкті Алана Кроуфорда, Венді Саула: фаза актуалізації, фаза побудови знань, фаза консолідації;

в) в англійській мові використовують аббревіатуру ABC (Anticipation, building knowledge and consolidation);

г) у проєкті «Розвиток критичного мислення через читання та письмо» використовуються поняття: виклик – реалізація смислу та рефлексія. Ці терміни було введено Джіні Стіл та Куртом Мередітом;

д) учителі Каліфорнії називали їх: в, через, за (Into, through (фрии) and bevond).

Найбільш поширеним підходом до розвитку критичного мислення учнів в українській школі сьогодні є використання стратегій, що складають основи відомої освітньої програми «Читання і письмо для розвитку критичного мислення», яка активно поширювалась в Україні у перше десятиліття ХХІ ст. і має відповідні опубліковані та перекладені українською рекомендації.

Домінуючим на уроці має бути процес самостійного дослідження, конструювання знань учнями у процесі активної та пізнавальної діяльності.

Тому основна модель побудови навчання – поєднання індивідуальної роботи в учня з інтерактивною взаємодією. Вчитель історії, який дійсно прагне розвинути КМ учнів, повинен частіше давати їм привід замислюватись і міркувати. Шлях до цього – вільне обговорення та дискусія на уроці, обов'язковою умовою є навчання учнів ставити запитання високого рівня (аналіз, синтез, оцінка).

Вступну частину уроку називають викликом – це етап актуалізації та мотивації навчання. Під час цього етапу дуже важливо надавати більше можливостей висловлюватися учням. Учитель має бути провідником, стимулюючи учнів до роздумів. До найбільш ефективних прийомів організації пізнавальної діяльності учнів під час цієї частини можна віднести асоціації, мозковий штурм, кластери, роботу в парах, «2 – 4 – всі разом» тощо.

Прийом асоціації ефективний у тому випадку, коли попереду учням потрібно буде опанувати великий за обсягом матеріал. Наступним прийомом, який сприятиме формуванню предметних компетенцій технологіями критичного мислення, є мозковий штурм. Варіантів цього прийому може бути декілька: у загальному колі, у парах. У загальному колі цей прийом варто застосовувати у тих класах, де запропонованих ідей завжди небагато. Коли відповідей на проблемні питання багато, то варто застосовувати мозковий штурм у парах, коли

діти, висунувши багато ідей, саме у парах їх удосконалюють або формулюють нові.

Іншим варіантом проведення мозкового штурму є «мережа» або «кульки», особливість яких полягає у тому, що вони мають «вільний тип» і дозволяють за 3–5 хвилин записати багато ідей, що виникли в учнів. Крім того, такий прийом дозволяє формувати предметні компетентності в комплексі.

На етапі «виклику» або на будь-якому іншому етапі можна використовувати методи «прес», «логічне дерево». Ці методи дозволяють формувати інформаційно-мовленнєву та логічну компетентність.

Прийом «кластер» чимось подібний до вищезгаданого прийому «кульки». Оскільки більшість дітей сьогодні є візуалами, то цей прийом дозволяє способом графічної візуалізації зробити наочними ті чи інші процеси. Великий потенціал має кластер на етапі рефлексії, адже дає можливість виправити хибні припущення в попередніх кластерах, внести нову інформацію, встановити між окремими смисловими блоками причинно-наслідкові зв'язки.

Ефективними та продуктивними прийомами є «2 – 4 – всі разом» та «кошик ідей». Перший прийом дозволяє ухвалити спільні відповіді на трьох рівнях, другий – «складати» у «кошик» факти, думки, імена, проблеми, поняття, що мають відношення до теми уроку.

Завершенням вступної частини є оголошення вчителем нової теми та очікуваних результатів уроку, що стимулює усвідомлення учнями власних цілей навчання.

Вимоги до формулювання результатів уроку:

- висвітлювати результати діяльності на уроці учнів, а не вчителя;
- чітко відбивати рівень навчальних досягнень, який очікується у результаті уроку;
- формулювання таким чином, щоб було зрозуміло, як можна виміряти такі результати, коли вони будуть досягнуті (пояснювати суть явища);
- результати мають передбачати просування учнів на шляху до опанування мисленнєвих операцій високого рівня.

Для того, щоб почати з учнями спільний процес руху до результатів навчання, в цій частині інтерактивного уроку потрібно назвати тему уроку або попросити когось із учнів прочитати її. Якщо тема містить нові слова або проблемні питання, звернути увагу на це учнів, оголосити очікувані результати усно або за записом на дошці, нагадати учням, що ви будете їх перевіряти відповідно до того, наскільки вони досягли таких результатів.

Фаза побудови знань (70–80%) – учитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені запитання, формулювання нових запитань і пошук відповідей на них.

Під час цього етапу:

- учень вступає в контакт з новими ідеями;
- відбувається відпрацювання і закріплення учнями певних знань і способів діяльності;

– індивідуальний пошук учнів і обмін ідеями в групах, парах чи у загальному колі;

– особистий пошук має передувати обміну думками.

На цьому уроці учні з допомогою вчителя:

– порівнюють свої очікувані результати з тими, що їм реально пропонують вивчити;

– ставлять питання щодо нового змісту;

– експериментують;

– аналізують отриманий досвід;

– переглядають свої очікування й висловлюють нові, виявляють головне, осмислюють теоретичні ідеї, концепції;

– відстежують хід власних думок;

– роблять висновки, пов'язують зміст уроку з особистим досвідом;

– відпрацьовують уміння і стратегії мислення.

В основній частині уроку на етапі осмислення нового матеріалу провідними прийомами можуть бути графічні форми організації матеріалу: читання з маркуванням, сторітелінг, фішбоун, «концептуальна (порівняльна) таблиця», «товсті» та «тонкі» запитання, «бортовий журнал», «З-Х-Д».

Серед графічних форм звертаємо увагу насамперед на «бортові журнали», «щоденники». Під час використання цього прийому діти працюють з авторським текстом та занотовують своїми маркуваннями. Цей прийом можна графічно відобразити у вигляді таблиці на дві колонки. «Тристоронні щоденники» мають третю графу, у якій учні записують питання для вчителя, що дозволяє вести своєрідний діалог з учителем. Завжди має гарний ефект як у старших, так і у класах середньої ланки, використання порівняльної або концептуальної таблиці. Це дозволяє просіювати найважливішу інформацію та завдяки критеріям порівняння розглянути великі обсяги інформації.

Часто на уроках необхідно безпосередньо опрацювати текст, щоб зацікавити учнів. Для цього варто використати методи «читання з маркуванням» та «опорні слова». Метод читання з маркуванням (у літературі інколи зустрічаємо назву «інсерт» – від англійських слів: I – interactive, N – noting, E – effective, S – system, R – reading and T – thinking) – системна розмітка тексту під час читання й обдумування, що дає змогу істотно активізувати процес сприйняття інформації та підвищити його ефективність. Щоб навчитися критичного мислення, учні мають розуміти, що будь-який текст, окрім художнього, містить важливу інформацію (близько 30–40%) і неважливу (близько 60–70%). Але якщо використовувати метод опорних слів, то це дозволить просіяти великий обсяг не дуже важливої інформації.

Кожний вчитель може стикнутися з тим, що у класі будуть учні, які навчаються на середньому рівні, тому використання окремих прийомів та методів може бути недоцільним, тому варто застосовувати ті прийоми, які містять диференційовані завдання. Такий прийом – таблиця «товстих» та «тонких» запитань. Таку таблицю можна використовувати на всіх трьох етапах уроку: на стадії виклику – запитання до вивчення теми; на стадії осмислення –

спосіб активної фіксації запитань у процесі читання чи слухання; під час рефлексії – демонстрація розуміння засвоєного.

Прийом «фішбоун» найбільш ефективний під час узагальнюючих уроків або систематизації знань, коли тема вже вивчена. Учні можуть працювати як у групах, так і індивідуально.

Фаза «консолідація», або «рефлексія», поєднує узагальнення нового матеріалу й рефлексію. Це найважливіша фаза для розвитку критичного мислення, що є рефлексивним за своєю природою. Рефлексія після уроку призводить до виникнення у школярів мотивації вищого рівня – внутрішньої – на відміну від початку уроку, коли вона є зовнішньою, такою, що ініційована вчителем.

На цьому етапі можна написати сенкан, який сприяє розвитку мовленнєвої предметної компетентності та розвиває наскрізне вміння діяти творчо і креативно. Прийом «РАФТ» (Р (роль) – А (аудиторія) – Ф (форма) – Т (тема)) розвиває аксіологічну компетентність, адже допомагає виявити особисте ставлення учнів до певних історичних діячів. Учні обирають для себе якусь роль та пишуть текст не від себе, а від імені історичного персонажу. Написання учнями есе теж дозволяє дітям чітко і розумно формулювати думки, виділяти причинно-наслідкові зв'язки тощо. Завдяки цим прийомам та методам учні удосконалюють важливе уміння – резюмувати інформацію та стимулюють мотивацію до навчання на уроці.

Звичайно, не можна зводити навчання критичного мислення до формування в учнів лише мисленнєвих операцій. Критичне мислення поступово формує у людини іншу внутрішню позицію, інші ціннісні установки та орієнтації. Людина з розвиненим критичним мисленням не лише сприймає світ як різноманітний, а й цінує таку різноманітність, ставиться до неї як до ресурсу і можливості для власного розвитку та самореалізації. Критичне мислення певним чином виробляє в учнів імунітет до впливів і маніпуляцій, крім того, учні й самі перестають маніпулювати іншими.